

Олена СЕРГІЙЧУК,
orcid.org/0000-0002-2003-1122
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) serghichukolena@gmail.com

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті, на основі аналізу нормативно-правового забезпечення з питань інклюзивної освіти автор розкриває важливість включення осіб з особливими освітніми потребами в соціальні процеси, що є одним із проявів демократичного суспільства. Висвітлено умови формування інклюзивного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти; розкрито особливості інклюзивного середовища; наголошено, що педагогічні працівники є центральною фігурою реалізації інклюзивних процесів, які створюють психолого-педагогічні умови для інтеграції особистості з особливими освітніми потребами в освітнє середовище; розкриті педагогічні умови професійної підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному середовищі.

Автор звертає увагу на диференційований підхід у освітньому процесі закладу загальної середньої освіти, що означає дієву увагу з боку як педагога так асистента вчителя до учня з особливими освітніми потребами, його творчої індивідуальності в умовах класно-урочної системи навчання за обов'язковими освітніми програмами, передбачає розумове поєднання індивідуальних, групових, фронтальних занять з метою підвищення якості навчання і розвитку кожного учня.

Професійна готовність майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти поділяється на педагогічну (дидактичну), психологічну та практичну готовність. Педагогічна готовність полягає у оволодінні майбутнім педагогом загальнопедагогічними та розвивальними технологіями роботи в умовах закладу загальної середньої освіти, вмінням творчо вирішувати освітні завдання в інклюзивному освітньому середовищі. Психологічна готовність включає в себе сформованість професійно-орієнтованих особистісних якостей майбутнього педагога. Практична готовність до роботи в умовах закладу загальної середньої освіти включає практичну готовність до проведення освітньої роботи та вмінням педагога організувати освітнє середовище з учнями з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, майбутні педагоги, учні з особливими освітніми потребами, соціальні процеси, готовність педагога.*

Olena SERGHICHUK,
orcid.org/0000-0002-2003-1122
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) serghichukolena@gmail.com

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

In the article, based on the analysis of the legal framework for inclusive education, the author reveals the importance of including people with special educational needs in social processes, which is one of the manifestations of a democratic society. The conditions for the formation of an inclusive educational environment in institutions of general secondary education are highlighted; the features of the inclusive environment are disclosed; it is noted that pedagogical workers are the central figure in the implementation of inclusive processes, creating psychological and pedagogical conditions for the integration of a person with special educational needs into the educational environment; disclosed the pedagogical conditions for the professional training of future teachers to work in an inclusive environment.

The author draws attention to the differentiated approach in the educational process of the institution of general secondary education, which means effective attention from both the teacher and the teacher's assistant to a student with special educational needs, his creative individuality in the conditions of the class-lesson system of education according to the compulsory curricula, mental combination of individual, group, frontal studies in order to improve the quality of education and development of each student.

The professional readiness of future of future teachers for professional activities in the context of inclusive education is divided into pedagogical (didactic), psychological and practical readiness. Pedagogical readiness consists in mastering general pedagogical and developing technologies of work in the conditions of an institution of general secondary education, the ability to creatively solve educational problems in an inclusive educational environment. Psychological readiness includes the formation of professionally oriented personal qualities of the future teacher. Practical readiness to work in conditions of general secondary education includes practical readiness to conduct educational work and the ability of a teacher organize an educational environment with students with special educational needs in an institution of general secondary education.

Key words: higher education, inclusive education, inclusive environment, future teachers, students with special educational needs, social processes, teacher readiness.

Постановка проблеми. Насьогодні Україна переживає докорінну зміну підходів до освіти, що обумовлено переорієнтацією суспільства на розвиток особистості, людини, формування її особистісних якостей. Саме ідея інклюзивної освіти свідчить про готовність суспільства толерантно сприймати людей з особливими освітніми потребами, визнавати їх соціальну суб'єктивність та значущість.

Закон України «Про освіту» зазначає, що заклади освіти на сьогодні відповідно до законодавства створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей. Підготовка майбутніх фахівців до роботи з такою категорією дітей базується відповідно до Закону «Про освіту» на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Аналіз досліджень. Соціальне і освітнє значення порушеної проблеми активізує необхідність дослідження формування компетентності педагогічних працівників в умовах інклюзивного середовища. Концептуальні засади навчання осіб з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища досліджувала А. Колупаєва; теоретичні основи організації командної взаємодії психолого-педагогічних фахівців в умовах ІОС – С. Єфімова, А. Колупаєва, С. Королюк, С. Литовченко, Л. Щипіцина та ін.; теоретико-методичні засади професійної підготовки педагогів у вищій школі розглядали Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Ничкало, І. Осадченко, О. Савченко та ін.; концептуальні положення навчання дітей з ООП розглядали В. Гладуш, О. Глоба, І. Дмитрієва, Н. Пахомова, М. Супрун та інші.

Мета статті є розкриття важливості підготовки в Україні фахівців педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. На міжнародній конвенції ООН з питань освіти, науки і культури «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє» зазначено,

що запровадження інклюзії в освітній сфері є не другорядним, а центровим питанням для забезпечення високоякісної освіти і створення більш інклюзивних суспільств... освіта широко розглядається як засіб розвитку людського капіталу, підвищення економічних показників, посилення індивідуальної спроможності і розширення меж вибору задля використання свобод громадянства. Освіта сприяє розвитку здатності особи або групи осіб приймати власні рішення творити свою долю [Міжнародно-правові документи...].

Серед першочергових кроків у напрямі створення інклюзивного середовища вбачаються такі: відмовитися від стереотипних поглядів на вчителів, учнів і освітній процес; формування у закладах загальної середньої освіти атмосферу на ідеях інновації; зосереджуватися на співпраці педагогічного колективу, батьків та дітей; прищеплювати віру в свої сили кожному члену шкільного колективу (Таранченко, 2011: 19).

Освітнє середовище лише тоді може бути інклюзивним, коли матиме ряд ознак:

- спланований і організований фізичний простір, у якому б діти могли б безпечно пересуватися під час групових та індивідуальних занять;
- наявність сприятливого та емоційного клімату;
- створені умови для спільної роботи дітей, а також надання один одному допомоги у досягненні позитивного результату.

Умовами формування інклюзивного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти слід відмітити:

- визнання педагогом необхідності використання різноманітних навчальних підходів з урахуванням різних стилів навчання, темпераменту і особистості окремих дітей;
- адаптація навчальних матеріалів для використання по-новому, підтримуючи самостійний вибір школяра;
- використання різних варіантів об'єднання дітей у групи;
- налагодження співробітництва та підтримки серед учнів класу;

- використання широкого спектру знань, практичних вправ, матеріалів, які відповідають рівню розвитку школяра.

Нормативно-правове забезпечення з питань інклюзивної освіти націлена на більш широке включення осіб з особливими освітніми потребами в соціальні процеси, про що свідчать законодавчі акти України і корекційно-розвивальні програми.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) у статті 6 зазначено, що «держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволення потреб таких осіб у сфері освіти»; стаття 19 акцентує увагу на особливості та забезпечення освіти для осіб з особливими освітніми потребами, наголошуючи що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів; для освітнього процесу, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види, форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості» (Закон України «Про освіту», 2017).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. №912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання» (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2010) та «Концепція розвитку педагогічної освіти» (2019 р.) наголошують на важливості особистісного розвитку педагогічних працівників як найвищої цінності суспільства.

Зокрема, науковець В. Любарець наголошує на соціально-освітніх передумовах, які продиктовані необхідністю включення осіб з особливими освітніми потребами в освітнє соціокультурне середовище, а саме, гуманізацію суспільства та реалізацію принципу рівних можливостей в освіті для всіх, «соціальна» модель розуміння інклюзії, включення батьків в освітній процес як його активних суб'єктів (Любарець, 2018: 82).

Дослідниця С. Миронова пропонує до розгляду поняття інклюзивного навчання як процесу, що дає можливість усім дітям брати участь у різноманітних освітніх та розвивальних програмах. Головним принципом інклюзії «рівні можливості для кожного», вона орієнтує педагогів на зміщення

акцентів у корекційно-розвивальній та навчально-виховній роботі з дітьми: об'єктом впливу стає не порушення, а особистість дитини» (Миронова, 2013: 16-17).

Залучення дітей з особливими потребами до активного соціального життя є одним із проявів демократичного суспільства. Коли у закладах загальної середньої освіти навчаються діти з особливими освітніми потребами разом із здоровими дітьми, відповідно у них є рівні можливості досягти успіху; у класах залучені учні краще розуміють один одного, вчать допомагати та підтримувати один одного.

Кожен майбутній педагог має обов'язково враховувати диференційоване навчання, яке витікає із необхідності врахування індивідуальних особливостей кожного школяра та безумовно кожного школяра з особливими освітніми потребами, причому ефективна навчальна система повинна не лише враховувати особистісні й інтелектуальні якості кожної дитини, а й вводити їх у освітній процес, акцентуючи в подальшому на їх розвиток. Враховуючи насамперед індивідуально-типологічні та фізіологічні особливості учнів з особливими освітніми потребами та насамперед визначити темп їх навчання, рівень навченості, їх пізнавальну активність та самоорганізацію.

Диференційований підхід у освітньому процесі закладу загальної середньої освіти означає дієву увагу з боку як педагога так асистента вчителя до учня з особливими освітніми потребами, його творчої індивідуальності в умовах класно-урочної системи навчання за обов'язковими навчальними програмами, передбачає розумове поєднання індивідуальних, групових, фронтальних занять з метою підвищення якості навчання і розвитку кожного учня.

Успішне здійснення диференційованого навчання учнів з особливими освітніми потребами можливе за умов, коли майбутній педагогічний працівник: передбачає труднощі, що можуть виникнути у дітей з особливими освітніми потребами під час засвоєння навчального матеріалу; враховує загальну готовність учнів класу (враховуючи роботу учнів з особливими освітніми потребами, поєднувати роботу в парах, групах), сприяти самостійній роботі учнів, ставлення до роботи, їх бажання.

Сучасні нововведення у закладах загальної середньої освіти інклюзивних процесів вимагають детального аналізу ресурсів та стану суб'єктів психолого-педагогічного супроводу. Саме педагогічні працівники є центральною фігурою реалізації інклюзивних процесів, які створюють психо-

лого-педагогічні умови для інтеграції особистості з особливими освітніми потребами в освітнє середовище.

За підтримки Міністерства освіти і науки для організації інклюзивної освіти Міністерством соціальної політики доповнено Класифікатор професій в Україні посадою асистента вчителя від 15.08.2011 р. №872, де зазначено, що дану посаду може обіймати особа з високими моральними якостями, яка має повну вищу педагогічну освіту та пройшла курсову перепідготовку щодо роботи в умовах інклюзії. У навчальному закладі зазначений вище педагогічний працівник безпосередньо підпорядковується заступнику директора з навчально-виховної роботи, працює під керівництвом учителя, класу, до якого призначений.

На сьогодні залишається проблема підготовки майбутніх фахівців в інклюзивному середовищі. Університет Григорія Сковороди в Переяславі, відчуваючи нагальну потребу у даних фахівцях, у 2022 році розпочинає набір на спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки (асистент вчителя, вихователя; асистент вихователя соціального по роботі з дітьми з інвалідністю), щоб в майбутньому закрити питання забезпечення асистентами вчителя у кожному закладі загальної середньої освіти м. Переяслава та Київської області.

Соціальна готовність до професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища:

- уміння співвідносити з суспільно соціальними моделями;
- володіння ідеологічними установками;
- здатність до створення соціальних зв'язків.

Структура професійної готовності майбутнього педагога має проявлятися в інформаційній готовності; професійній компетентності; володіння педагогічними технологіями; знання психології та корекційної педагогіки; готовність педагогічних працівників моделювати та використовувати варіативність у освітньому процесі; готовність до професійної взаємодії з диференційованими підходом до учнів з особливими освітніми потребами у навчанні.

Інклюзивне середовище потребує творчого відбору форм, методів та засобів організації освітнього процесу з учнями з освітніми особливими потребами, тому педагогічні працівники повинні володіти методичною компетентністю, яка дозволить їм реалізувати інклюзивну діяльність.

Нові освітні стандарти спонукають кожного майбутнього педагога бути готовим до здійснення корекційної роботи з учнями з особливими освітніми потребами, а саме:

- розуміти психолого-педагогічні закономірності та особливості вікового та особистісного розвитку учнів з особливими освітніми потребами;
 - розуміти особливості освітніх потреб учнів з особливими освітніми потребами;
 - уміти проєктувати освітній процес для уможливлення освітнього включення учнів з особливими освітніми потребами у інклюзивне середовище;
 - надавати індивідуально-орієнтовану психолого-педагогічну допомогу учням з особливими освітніми потребами;
 - володіти способами педагогічної взаємодії між усіма суб'єктами корекційно-освітнього процесу;
 - надавати допомогу у професійному самовизначенні учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища.
- У рамках Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та Плану заходів її реалізації, одним із завдань є розробити програми для підготовки та перепідготовки педагогічних працівників, зокрема закладів загальної середньої освіти, які навчають учнів з особливими освітніми потребами, розробити критерії моніторингу процесу реформування системи інституційного догляду, освіти та виховання дітей з особливими освітніми потребами (Національна стратегія реформування..., 2017).
- Т. Туркот наголошує, що освітній процес «... визначається зовнішніми (об'єктивними) та внутрішніми (суб'єктивними) чинниками». До внутрішніх чинників науковець відносить особистісні риси педагогічного працівника освіти, зокрема: особливості його темпераменту, характеру, мислення, пам'яті, пізнавальних можливостей, здібностей, мотивацію до навчання; попередній досвід навчання; рівень знань; стиль навчально-пізнавальної діяльності. До зовнішніх чинників, на думку автора, необхідно віднести зміст і методи навчання, рівень професійної підготовки викладачів, умови навчання у ЗВО, соціальне оточення здобувачів (Туркот, 2011: 68).
- На думку О. Чепка педагогічні умови професійної підготовки майбутніх педагогів визначаються як:
- соціальне замовлення суспільства на підготовку здобувачів освіти, розробку та узгодження нормативних документів;
 - професійна орієнтація та професійне становлення здобувачів освіти на етапі навчання, їх професійна адаптація та вдосконалення;

- індивідуалізація навчання, активне залучення здобувачів освіти до науково-дослідницької діяльності, творчий розвиток особистості кожного педагогічного працівника освіти (Чепка, 2010: 12).

У своєму дослідженні Н. Щекотиліна обґрунтовує педагогічні умови, що забезпечують підготовку фахівців, є спеціально створені обставини, цілеспрямовані зміни перебігу освітнього процесу педагогічного університету, які сприяють стійкій позитивній динаміці формування індивідуального, орієнтованого, технологічного та професійного компонентів готовності фахівців до індивідуальної роботи з учнями в умовах інклюзії (Щекотиліна, 2019: 114).

М. Шеремет зазначає, що у підготовці фахівців (спеціальних педагогів, асистентів вчителя, вихователя) провідною має бути роль науки. Педагоги закладу вищої освіти мають здійснювати цілеспрямовану підготовку висококваліфікованих кадрів за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями і випускати фахівців конкурентоспроможних у світовій системі спеціальної освіти (Шеремет, 2011: 4).

У системі інклюзивної освіти кожен майбутній педагогічний працівник повинен мати позитивне ставлення до розмаїття потреб та інтересів учнів з особливими освітніми потребами та розуміння сутності методів інклюзивного навчання, розроблених як за допомогою професійної підготовки, так і в процесі неперервного професійного розвитку. Більшість методів навчання, необхідних майбутнім педагогічним працівникам в умовах інклюзивної освіти – це відвідування вебінтерв'ю, тренінгів, прослуховування курсів, самоосвіта та саморозвиток.

Практична підготовка майбутнього педагога як фахівця має містити такі рекомендації щодо того як: оцінювати динаміку розвитку учнів з особливими освітніми потребами у процесі проходження ними індивідуальних навчальних програм; спостерігати та вміти аналізувати успішність учнів з особливими освітніми потребами у процесі проходження ними індивідуальних навчальних програм; вміти контролювати поведінку окремих учнів з особливими освітніми потребами зі звичними

моделями розвитку; залучати педагогічних працівників, батьків та учнів до освітнього процесу.

Таким чином, виходячи з вище сказаного слід зазначити, готовність майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти поділяється на педагогічну (дидактичну), психологічну та практичну готовність. Педагогічна готовність полягає у оволодінні майбутнім педагогом загальнопедагогічними та розвивальними технологіями роботи в умовах закладу загальної середньої освіти, вмінням творчо вирішувати навчально-виховні та розвивальні завдання в інклюзивному освітньому середовищі. Психологічна готовність включає в себе сформованість професійно-орієнтованих особистісних якостей майбутнього педагога. Практична готовність до роботи в умовах закладу загальної середньої освіти включає практичну готовність до проведення розвивальної роботи та вмінням майбутнього педагога організувати розвивальне середовище з учнями з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти.

Висновки. Отже, професійну підготовку педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти слід вважати частиною загальносистемного підходу до змін у сфері інклюзивної освіти. Основними умовами організації підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти, слід вважати: доступність та відкритість освітнього процесу; надання методичного супроводу побудови індивідуальних програм освітньої траєкторії учнів з особливими освітніми потребами; фахівці з підготовки майбутніх педагогічних працівників (асистентів вчителя чи вихователя) мають розуміти сутність інклюзивних методів навчання; педагогічна практика майбутніх фахівців має бути організована на основі принципів інклюзивної освіти та надавати можливість для розгляду і обговорення інклюзивних підходів у нестандартних ситуаціях.

На подальші дослідження заслуговує проблема безпосередньої підготовки майбутніх педагогів (корекційних педагогів, асистентів вчителя) до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про освіту» (2017 р.) URL.: <https://www.ocvita-konotor.gov.ua/zakon-ukra%D1%97ni-vikl-05-09-2017-2145-viii-pro-osvita.html> (дата звернення: 30.01.2022).
2. Любарець В.В. Професійна підготовка майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності для індустрії гостинності: теоретичні обґрунтування: монографія. Суми: П.Ф. «Видавництво Університетська книга», 2018. 382 с.
3. Міжнародно-правові документи – Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти. URL.: <http://rcpio.ipro.kudg.edu.ua/?page-id=63>
4. Миронова С.П. Погляди педагогів спеціальних закладів на проблеми інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Вип. XXIII. Ч. 2. *Серія: Соціально-педагогічна*. Кам'янець-Подільський: Медобори – 2006, 2013. С. 16-23.

5. Наказ Міністерства освіти і науки України 01.10.2010 №912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання». URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ (дата звернення: 29.02.2022).
6. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. URL: <http://vin.gov.ua/bilshe/deinstyutuzatsiia/563-natsionalna-stratchiia-reformuvannia-systemy-instytutsiinoho-dohliadu-ta-vykhovannia-ditei-naa-2017-2026-roky/16295-natsionalna-stratchiia-reformuvannia-systemy-instytutsiinoho-dohliadu-ta-vykhovannia-ditei-na-20172026-roky> (дата звернення: 29.01.2022)
7. Таранченко О.М. Тенденції сучасної освіти: роль педагогічних працівників у створенні ефективної інклюзивної школи. Дефектологія. *Особлива дитина: навчання та виховання*. 2011. № 1. С. 19-20.
8. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ, 2011. 628 с.
9. Чепка О.В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів в умовах навчального комплексу «педагогічний комплекс-педагогічний університет»: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Черкаси, 2010. 20 с.
10. Щекотиліна Н.Ф. Модель підготовки майбутніх учителів фізичної культури до індивідуальної роботи з учнями в умовах інклюзії. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. Одеса, 2019. № 2. С. 114-119.
11. Шеремет М.К. Основні тенденції модернізації підготовки корекційних педагогів в умовах реформування освітньої галузі. *Логопедія*. № 1. 2011. С. 3-5.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (2017) [Law of Ukraine «On Education» (2017)]. URL.: <https://www.ocvita-konotor.gov.ua/zakon-ukra%D1%97ni-vikl-05-09-2017-2145-viii-pro-osvita.html> (Last accessed: 30.01.2022). [in Ukrainian].
2. Liubarets V.V. (2018). Profesiina pidhotovka maibutnix menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti dlia industrii hostynnosti: teoretychni obhruntuvannia: monohrafiia. [Professional training of future managers of socio-cultural activities in the hospitality industry: theoretical justifications: monograph]. Sumy: P.F. «Vydavnytstvo Universytetska knyha», 382 p. [in Ukrainian].
3. Mizhnarodno-pravovi dokumenty – Resursnyi tsentr pidtrymky inkluzyvnoi osvity [International Legal Documents – Resource Center For Support of Inclusive Education]. URL.: <http://rcpio.ippo.kudg.edu.ua/?page-id=63> (Last accessed: 28.03.2022). [in Ukrainian].
4. Myronova S.P. (2013). Pohliady pedahohiv spetsialnykh zakladiv na problemy inkluzyvnoi osvity. Zbionyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohiiienka [Views of teachers of special institutions on the difficulties of inclusive educations] / za red. O.V. Havrylova, V.I. Spivaka. Vyp. KhKhIII. Ch.2. Seria: Sotsialno-pedahohichna. Kamianets-Podilskiy: Medobory - 2006, pp. 16-23. [in Ukrainian].
5. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 01.10.2010 № 912 «Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku inkluzyvnoho navchannia» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 01.10.2010 №912 «On Approval of the Concept for the Development of Inclusive Education"]. URL.: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ (Last accessed: 29.02.2022). [in Ukrainian].
6. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017-2026 roky. [National strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017-2026]. URL.: <http://vin.gov.ua/bilshe/deinstyutuzatsiia/563-natsionalna-stratchiia-reformuvannia-systemy-instytutsiinoho-dohliadu-ta-vykhovannia-ditei-naa-2017-2026-roky/16295-natsionalna-stratchiia-reformuvannia-systemy-instytutsiinoho-dohliadu-ta-vykhovannia-ditei-na-20172026-roky> (Last accessed: 29.01.2022). [in Ukrainian].
7. Taranchenko O. M. (2011). Tendentsii suchasnoi osvity: rol pedahohichnykh pratsivnykiv u stvorenni efektyvnoi inkluzyvnoi shkoly. [Trends in modern education: the role of teachers in the development of an effective inclusive school]. *Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia*. 2011. № 1. S. 19-20. [in Ukrainian].
8. Turkot T.I. (2011). Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib. [Pedagogy of higher school: educational textbook]. Kyiv, 628 p. [in Ukrainian].
9. Chepka O.V. (2010). Profesiina pidhotovka maibutnix uchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh navchalnogo kompleksu «pedahohichniy kompleks-pedahohichniy universytet» [Professional training of future primary school teachers in conditions of the conditions of the educational complex]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Cherkasy, 20 p. [in Ukrainian].
10. Shchekotylyna N.F. (2019). Model pidhotovky maibutnix uchyteliv fizychnoi kultury do indyvidualnoi roboty z uchniamy v umovakh inkluzi. [Model of training future teachers of physical culture for individual work with students in terms of inclusion.] *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni K.D. Ushynskoho*. Odessa, № 2. pp. 114-119. [in Ukrainian].
11. Sheremet M.K. (2011). Osnovni tendentsii modernizatsii pidhotovky korektsiinykh pedahohiv v umovakh reformuvannia osvithoi haluzi [The main trends in the context of education reform]. *Lohopediia*. № 1. pp. 3-5. [in Ukrainian].